

Het geroofde kookboek

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos *uitgevers* via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Karina Urbach

Het geroofde kookboek

*Hoe de nazi's de bestseller
van mijn grootmoeder stalen*

Vertaald uit het Duits door
Jan Bert Kanon

Ambo|Anthos
Amsterdam

De in dit boek geciteerde brieven, verslagen en herinneringen
geven het perspectief weer van de getuigen van toen.
Slordigheden zijn zorgvuldig gecorrigeerd.

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt
door een subsidie van het Goethe Institut.

ISBN 978 90 263 5605 6

© 2021 by Ullstein Buchverlage GmbH, Berlin.

Published in 2020 by Propyläen Verlag

© 2021 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos *uitgevers*,

Amsterdam en Jan Bert Kanon

Oorspronkelijke titel *Das Buch Alice*

Oorspronkelijke uitgever Propyläen Verlag

Omslagontwerp Bart van den Tooren

Omslagillustraties uit Alice Urbachs boek *So kocht man in Wien!*

Foto auteur © picture-alliance/DPA

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Het boek van een onbekende

Ik kan niet koken. Daarom interesseerde het me ook nooit dat er bij ons thuis twee kookboeken met de titel *So kocht man in Wien!* in de kast stonden. De tekst en kleurenfoto's van beide boeken waren bijna identiek, alleen de auteursnamen op de omslag verschilden. In de uitgave van 1938 werd Alice Urbach als auteur vermeld, in die van 1939 een man die Rudolf Rösch heette.

Alice Urbach was mijn grootmoeder. Ik zag haar zelden omdat zij in Amerika woonde en ik in Duitsland. Ze overleed toen ik nog een kind was, en mijn herinneringen aan haar zijn vaag. Ik wist van familieanekdotes dat ze in de jaren dertig in Wenen een beroemde kookboekenschrijfster was geweest en dat ze het vege lijf had kunnen redden dankzij haar kookkunsten. Waarom en hoe dat was gebeurd, bleef altijd nogal vaag.

Toen ik vele jaren na haar dood historicus werd, kwam nooit het idee bij me op om iets over haar te schrijven. Familieonderzoek geldt onder mijn collega's als een zwaar misdrijf. De reden daarvoor is begrijpelijk: er is geen emotionele afstand tot de betrokken personen. Zoals een chirurg geen familieleden mag opereren, zo dient een historicus niet met bloedverwanten aan de slag te gaan. Onder jouw trillende handen kan de operatie fataal aflopen. Want welke historicus is nou helemaal in staat om genadeloos de meer duistere kanten van zijn familie bloot te leggen?

En toen gaf mijn verstandige Amerikaanse nicht Katrina (onze namen verschillen slechts één t) me op een dag een kist met oude

brieven en geluidscassettes. Katrina is een betrokken arts en heel pragmatisch. In haar ogen was het niet meer dan logisch dat ik de geschiedenis van onze grootmoeder zou onderzoeken. Maar zoals dat wel vaker gaat, deden ook in onze familie veel anekdotes en weinig feiten de ronde. Toen ik de brieven begon te lezen en Alice' stem op het bandje hoorde, kreeg ik voor het eerst een idee van wat haar was overkomen. Vanaf dat moment wilde ik niets anders dan haar geschiedenis vertellen.

Mijn spoorwerk bracht me van Wenen via Londen naar New York. Naast de geografische kring werd ook die van de hoofdrolspelers groter. Alice was onderdeel van een wijdvertakte familiegeschiedenis die in een getto begon en een vervolg kreeg in de kringen van Weense miljonairs. In haar leven speelden personen van naam zoals de psychoanalyticus Anna Freud en de natuurkundige Lise Meitner maar ook volkomen onbekende mensen een rol. Tot hen behoorden een Amerikaans geheim agente die Cordelia Dodson heette, een uitgever uit München en vierentwintig Joodse kinderen voor wie Alice gedurende de Tweede Wereldoorlog in het Engelse Lake District zorg droeg. Ook de geschiedenis van Alice' eigen kinderen, haar zonen Otto en Karl, werd belangrijk. Terwijl Otto in China de nodige avonturen beleefde, dacht Karl lange tijd dat hij in Wenen veilig was voor de nationaalsocialisten.

Dit boek is ook een aangifte van diefstal geworden. Alice was een non-fictieauteur die moest toezien dat haar werk plotseling door een 'ariër' werd overgenomen. Wat haar overkwam was onderdeel van een grootschalig bedrog waarmee Duitse uitgeverijen na de oorlog gewoon doorgingen. Haar zaak bracht deze verraderlijke misdaad uiteindelijk in het najaar van 2020 aan het licht en leidde tot verrassende onthullingen. Ze worden in dit boek voor het eerst beschreven.

Alice vocht tot het laatst voor haar boek, maar zou ervan hebben gegruwd als men haar een vrouwelijke Job had genoemd. Ze wilde

dat men zich haar ‘avonturen en daden’ zou herinneren. Haar zoon Otto was eveneens wars van sentimentaliteit. Toen hij zich in 1938 inspande om Karl Wenen uit te krijgen, schreef hij hem: ‘Ik zou je willen verzoeken om alle sentimentaliteiten [...] achterwege te laten. Het is nergens voor nodig om dankbare appelmoes door je brieven te mengen.’¹

Dit boek zal proberen het zonder appelmoes te doen.

Karina Urbach
Cambridge, juni 2021

Weense opera, 1938

*'Rood-wit-rood
tot in de dood!'*

Cordelia Dodson, 2003¹

Op vrijdag 11 maart 1938 kochten Cordelia, Elizabeth en Daniel Dodson kaartjes voor de Wiener Staatsoper. Ze waren al een tijdje in Wenen en wisten er inmiddels goed de weg. Maar toch zou niemand hen voor Weners hebben aangezien. De zussen en broer zagen er precies uit zoals je je jonge Amerikanen van goede komaf voorstelt: rijzig, sportief en – op een dure wijze – nonchalant gekleed. De vijftwintigjarige Cordelia was de oudste en onmiskenbaar de leidster van het clubje. Zij besliste wat ze gedrieën ondernamen, en voor vanavond had ze een bezoek aan de opera gepland.

Ervan uitgaande dat wat Cordelia er later over heeft gezegd klopt, besloot ze na de gebeurtenissen van 11 maart haar leven te veranderen.² Tot dat moment had ze een zeer beschermd leventje geleid. Zoals zoveel Amerikaanse studenten van haar generatie hoefde Cordelia zich nergens zorgen om te maken. Haar vader, William Dodson, was voorzitter van de Kamer van Koophandel in Portland,

Orgeon.³ Voor al zijn kinderen had hij een dure universitaire studie bekostigd, maar op Cordelia had hij met name zijn hoop gevestigd. Het was geen toeval dat hij haar de voornaam van een shakespeareaanse heldin had gegeven. En net als King Lear's dochter zou ook Cordelia Dodson de verwachtingen van haar vader niet beschamen.

Een paar jaar eerder was bij Cordelia het zaadje geplant dat haar naar Wenen bracht. Op school had ze een grote liefde opgevat voor de schrijvers van de Sturm und Drang, en dus besloot ze Duitse letterkunde te gaan studeren. Het was toeval geweest dat ze zich aan Reed College in Portland had ingeschreven voor literatuurwetenschappen, en het was ook toeval geweest dat ze daar de Oostenrijkse uitwisselingsstudent Otto Urbach had leren kennen. Het verdere verloop van de geschiedenis was geen toeval meer. Cordelia was op Otto's advies naar Wenen gereisd. Ze had zijn moeder Alice en zijn broer Karl leren kennen, en deze vriendschap zou uiteindelijk het leven van verschillende mensen redden.

Van deze reddingsactie en haar rol daarin kon Cordelia nog niets vermoeden toen ze op 11 maart 1938 met haar zus en broer de opera bezocht. Op het programma stond Tsjaikovski's *Jevgeni Onegin*, de voorstelling begon om zeven uur. *Jevgeni Onegin* is geen lichte kost. De opera gaat over een Russische edelman die de liefde van een zekere Tatjana versmaadt en even later om volslagen banale redenen een kennis in een duel doodschiet. Interessant aan de figuur van Onegin is dat hij niet in staat is empathie te tonen. Een soortgelijk verschijnsel, een absoluut tekortschieten op dit gebied, zou weldra heel Wenen treffen, met inbegrip van het personeel van de Staatsoper. Niet alleen de Joodse dirigent van die avond, Karl Alwin, maar ook de vertolkster van Tatjana, Jarmila Novotná, konden al snel niet meer hopen op de compassie van hun medemens.

Waarom Cordelia met haar zus en broer uitgerkend *Jevgeni Onegin* ging zien, en niet een dag later *Tristan und Isolde*, is niet meer te achterhalen. Misschien was Wagner al uitverkocht of hield ze niet van hem. Maar misschien had ze ook niet zoveel gevoel voor

operamuziek en deed ze wat toeristen in Wenen nog altijd doen: ze kopen het eerste het beste kaartje en reserveren vervolgens nog een tafeltje in een restaurant. Aan Cordelia's operabezoek was dus niets vreemds, maar de sfeer waarin het zich afspeelde was verre van alledaags. Al dagen heerste er een gespannen stemming in de stad. Bondskanselier Kurt Schuschnigg had op 9 maart een volksraadpleging aangekondigd waarin alle Oostenrijkers de kans moesten krijgen om zich voor een 'vrij en Duits, onafhankelijk en sociaal, een christelijk en verenigd Oostenrijk' uit te spreken. Maar al op 10 maart verordonneerde Hitler dat de volksraadpleging moest worden geschrapt. Nu wachtte iedereen op de volgende zet.

Om 19.47 uur, toen Cordelia, haar zus en broer nog naar de eerste akte van *Onegin* zaten te kijken, hield Schuschnigg een radiotoespraak. Hij deelde zijn gehoor mee dat hij had besloten te 'wijken' voor het 'geweld' en per direct af te treden. Daarmee was de weg vrij voor de Oostenrijkse nationaalsocialisten. Een paar uur later nam Hitlers vertrouwing Arthur Seyss-Inquart de macht over.

Misschien hoorden de Dodsons al in de pauze na het derde tafereel over de toespraak. Uiterlijk om tien uur, toen ze de Staatsoper verlieten, zagen ze echter dat er iets gevaarlijks was gebeurd. Hun Weense vriend Karl Urbach wachtte bij de uitgang op hen. Zijn gezichtsuitdrukking liet niets te raden over. Het geplande restaurantbezoek zou moeten worden geschrapt.

Cordelia's voorliefde voor de Sturm und Drang-literatuur was tot dat moment van puur theoretische aard geweest. Ze was geïnteresseerd in emoties en had op de universiteit een seminar over psychologie gevolgd. Wat ze de volgende dagen in Wenen zou beleven was echter een explosie van emoties waardoor elke cursus psychologie zou zijn ontploft.

Op de ochtend van 12 maart 1938 passeerden de eerste Duitse troepen de grens met Oostenrijk, op zondag 13 maart bereikten ze Wenen. De stad waar Karl zijn Amerikaanse gasten wekenlang vol trots had rondgeleid veranderde in een nationaalsocialistische vlag-

genzee. Het was een orgie van gejubel en haat. Cordelia kon het allebei waarnemen – zowel de extatische zelfverzekerdheid van de winnaars als de absolute wanhoop. Wat hen echter verraste was het enorme tempo van de verandering: ‘Alles gebeurde zo snel: de burgerrechten, de bescherming door de politie, alles wat je altijd vanzelfsprekend vond verdween plotseling. [...] Ik leerde nazi’s haten, ze waren zo arrogant en zo genadeloos.’ Zonder Alice’ en Karls namen te noemen vertelde ze over de scènes op straat: ‘De vervolging van de Joden was onmenselijk.’⁴ Cordelia nam een besluit dat bepalend zou zijn voor de rest van haar leven. Ze wilde iets voor haar nieuwe Joodse vrienden doen. Ze wist weliswaar nog niet wat, maar ze was bereid om gevaren te trotseren.

De naïeve studente groeide in de Tweede Wereldoorlog uit tot een mentaal sterke medewerker van het Office of Strategic Services (OSS), de elitairste onder de Amerikaanse inlichtingendiensten. En dat kwam ook door haar ontmoeting met een kleine ronde vrouw die Alice heette.

Een blinde vader en een slechte kaartspeler

*'Zie ik een paar Joden staan,
beleef ik er weinig vreugde aan.
Gaan de anderen door mijn brein,
dan ben ik blij een Jood te zijn.'*

Albert Einstein¹

Het was een lange, smalle steeg. De huizen stonden dicht op elkaar, elke centimeter leefruimte moest worden benut. Op de parterre bevonden zich de winkels, barstensvol stoffen, een etage hoger de woningen, barstensvol mensen. Hier woonden ongeveer vijfduizend mensen, al waren het er officieel een heel stuk minder. Niet iedereen wilde ingeschreven staan, velen woonden in bij vrienden en familieleden. In deze Jodenstraat, *Judengasse*, in het getto van Presburg, zestig kilometer ten oosten van Wenen, begon Alice' levensverhaal. Hier groeide haar grootvader Salomon Mayer (1798-1883) op. Volgens een familieanekdote stond hij als zevenjarige met zijn ouders aan het venster van de kleine woning en zag hoe er wereldgeschiedenis werd geschreven. Zijn moeder zou naar buiten hebben gewezen en tegen

hem hebben gezegd: ‘Kijk, die kleine man daarbeneden op zijn witte paard. Heel de wereld beeft voor hem. Zijn naam is Napoleon.’²

Zoals zo vaak bij familieanekdotes is ook deze niet erg betrouwbaar. De vrede van Presburg, het huidige Bratislava, werd dan wel in december 1805 vlak bij de Jodenstraat gesloten, maar de ondertekenaars waren Napoleons minister van Buitenlandse Zaken Talleyrand en Johannes I Jozef van Liechtenstein, die de Habsburgers vertegenwoordigde. Napoleon zelf kwam pas vier jaar later naar Presburg. Misschien heeft men zich gewoon in het jaartal vergist en was Salomon al elf toen hij de Franse keizer zag. De kleur van het paard klopt al evenmin helemaal: Napoleons strijddros was de lichtgrijze arabier Marengo. Natuurlijk is het best mogelijk dat Salomons moeder dacht dat het paard nog een beetje vuil was van de laatste veldslag en eigenlijk wit moest zijn.³ Je fantasie ontwikkelen was in het getto belangrijk om het grijs van de alledaagse werkelijkheid te verdringen. Een wit paard klonk in ieder geval een stuk romantischer dan een grijs paard.

Of Salomon Napoleon en zijn paard in 1809 nou wel of niet had gezien – waarom juist deze scène zo belangrijk voor hem en de andere Presburgse Joden was vermeldt de anekdote niet. Je hoeft het eigenlijk niet uit te leggen omdat iedereen het wel wist: Napoleon belichaamde de Franse Revolutie, en Frankrijk was voor veel Joden het land geworden waarnaar ze vurig verlangden. In 1791 kreeg de Joodse bevolking hier toestemming om vrije Fransen te worden, die zich, tenminste theoretisch, enkel nog door hun religie van de rest van de bevolking onderscheidde. In de ogen van de Presburgse Joden droeg Napoleon dit idee door heel Europa uit. Daarom gingen de Mayers in hun herinnering bij het raam staan om te zien wat ze wilden zien. Jaartal en paard speelden eigenlijk geen rol, relevant was slechts de hoop op een toekomst zonder angst. Het was een soort oorsprongsmythe van de Mayers, en Alice’ broer Felix speelde later zelfs met de gedachte een familiegeschiedenis met de titel *Van Napoleon tot Hitler* te schrijven. Hij verrichtte daarvoor enig statis-

tisch onderzoek en kwam tot de conclusie dat er in zijn familie verrassend weinig echtscheidingen en gevallen van kanker maar wel twee zelfmoorden waren voorgekomen. Geen enkele Mayer was, blijkens Felix' statistiek, ooit crimineel geworden,⁴ nochtans vielen talloze familieleden ten offer aan de misdaad van de eeuw. Uiteindelijk kon Felix zich er niet toe brengen om deze misdaad te beschrijven. Van zijn boekproject kwam niets terecht.

De familiegeschiedenis begon dus met Salomon Mayer aan het venster. Salomon was voor zijn nakomelingen vooral ook van grote betekenis omdat hij altijd de juiste beslissingen nam. Zo trouwde hij met een verstandige vrouw met wie je iets groots kon opbouwen. Antonia (Tony) Frankl (1806-1895) was zo iemand, en zij werd onderdeel van de familielegende.⁵ In het Presburgse getto waren er destijds dertig textielgrossiers, en dankzij Tony's goede smaak behoorden de Mayers tot de succesvolste.⁶ Tony werkte niet alleen keihard, ze baarde tussendoor ook nog eens zestien kinderen, van wie slechts negen het redden. Dat was in die tijd niet ongevoel. Er werden aan de lopende band kinderen geboren en die stierven met de regelmaat van de klok. Er waren ontelbaar veel ziekten waaraan jonge kinderen konden sterven: kinkhoest, tyfus, diarree, roodvonk, tandkoorts, mazelen, vlektyfus. De kindersterfte schijnt in het getto echter bovengemiddeld hoog te zijn geweest. Alice' vader Sigmund achtte de grote hygiënische misstanden verantwoordelijk voor de vroege dood van zijn broertjes en zusjes. In zijn memoires beschreef hij de primitieve woonomstandigheden in het getto:

Er liepen gammele, in volkomen duisternis gehulde houten trappen naar de woningen, waarvan de achterste, naar de berg gekeerde helften wel vochtig en donker móésten zijn. De riolering was een ramp, de luchttoevoer via de piepkleine binnenplaats volstrekt onvoldoende, de atmosfeer was zwaar en bedompt. Geen enkel huis bezat een waterput. De hele bevolking moest uit de twee gemeenteputten water halen dat nauwelijks te drinken was.⁷

Maar er waren meer redenen waarom Sigmund het getto haatte. Hij wist zeker dat zijn broers en zussen en hijzelf nooit hadden gelachen. Hij kon zich ook niet één spelend kind in de Jodenstraat herinneren. Hier heerste maar één gevoel: angst. Wie in het getto moest leven zat opgesloten, in de letterlijke betekenis van het woord. Elke avond werd de 'steeg door de gemeentepolitie door zware ijzeren hekken afgegrendeld'.⁸ Officieel beschermden de tralies de christenen tegen de 'gevaarlijke' Joden. In werkelijkheid moesten gewelddadigheden tegen de Joden worden voorkomen. En met dat geweld diende op elk moment rekening te worden gehouden. Overdag kwamen de Presburgers weliswaar in de Joodse winkels om goedkoop boodschappen te doen, maar de stemming kon snel omslaan. Wie 's ochtends bij Joden zijde, furnituren, linnen, penselen, knopen en kammen had gekocht, zat zich misschien 's avonds al op te winden over de prijs van de spullen. Sigmund herinnerde zich de katholieke koopman Philipp Scherz, met wie de familie moest samenwerken en die placht te zeggen: 'Jood en zwijn zijn pas te vertrouwen als ze dood zijn.'⁹

Je leefde niet alleen in angst voor jou vijandig gezinde klanten en zakenpartners, maar ook voor de verhuurders die jou op elk moment op straat konden zetten. Zelfs als je genoeg geld had gespaard, mocht je als Jood geen eigen huis in de Jodenstraat kopen. Dat was alleen langs omwegen mogelijk – door een christelijke stroman een huis te laten kopen en met hem een overeenkomst voor vruchtgebruik of erfpacht af te sluiten.¹⁰

De angst van de volwassenen dat je altijd alles kwijt kon raken sloeg over op de kinderen. Ze werden regelmatig door hun christelijke leeftijdgenoten afgerost en mochten dan niet hun beklag doen, laat staan zich verdedigen. Maar niet alleen de buitenwereld werd als bedreigend ervaren, ook in eigen kring ging het er vaak hardhandig aan toe. De Joodse onderwijzers botvierden hun agressie op de kinderen en ramden de kennis er letterlijk in. Natuurlijk verschilden ze daarin slechts marginaal van niet-Joodse onderwijzers, maar de zekerheid dat je op school noch op straat veilig was voor slaag maakte

het leven tot een kwelling. Het permanente gevoel aan alles en iedereen uitgeleverd te zijn leidde bij de gettobewoners in het ergste geval tot berusting, in het beste geval tot sarcasme. Deze houding was voor Sigmund de sleutel om het werk van grote Joodse schrijvers te kunnen doorgronden: ‘Alleen wie met deze gevangenen in de Jodenstraat heeft meegeleefd en meegeleden begrijpt de grimmige hoon van Ludwig Börne, het cynisme van Heine, begrijpt waarom [...] Ferdinand Lasalle en Karl Marx uitgerekend Joden waren.’¹¹

Je kon het getto wel verlaten, maar het getto verliet jou nooit. In zijn herinneringen beschrijft Sigmund de Jodenstraat op zo’n indringende manier, dat je bijna vergeet hoe jong hij nog was toen hij eraan kon ontsnappen. Hij was elf toen het Presburgse getto in 1842 werd geopend en de Mayers naar een betere woning verhuisden. De overlevingskansen van Sigmund en de broers en zussen die na hem kwamen werden daarmee vergroot. Ze lieten de slechte hygiënische toestanden achter zich en groeiden gezonder op.¹²

Toen Sigmund Mayer in 1917 zijn boek *Die Wiener Juden* publiceerde, was hij er vast van overtuigd dat hij een troosteloze situatie beschreef die al lang niet meer bestond: ‘Maar heel weinig van de thans nog levende Joden zullen een echt [...] getto hebben gekend.’¹³ Voor hem was het zonneklaar dat een dergelijke monstrositeit nooit zou terugkeren. Dat in 1942 drie van zijn kinderen uit hun burgerlijke leven terug werden gekatapulteerd naar een getto, hoefde hij niet meer mee te maken. Zijn dochter Alice ontsnapte aan dit lot, en dat had er ironisch genoeg ook mee te maken dat ze haar binnen het gezin altijd over het hoofd hadden gezien.

Alice bewonderde en vreesde haar vader. Voor allebei had ze goede redenen: ‘Mijn vader was een imposante persoonlijkheid. Hij was betrekkelijk klein, wat hem zijn leven lang dwarszat, maar hij compenseerde zijn gebrek aan lengte met een scherpe geest. Van zijn moeder [...] had hij zijn briljante verstand, sterke wil, humor en het gevoel van absolute superioriteit geërfd.’¹⁴